

Ermənilərin Bakıda törətdikləri fevral qırğınları

O faciəli günlərdən 115 il ötür

Zöhrə Fərəcova

1905-ci il fevralın 6-sı... Bakının mərkəzindəki erməni kilsəsində ibadət bitir. Kilsədən çıxanlar uzağa getmirlər. Bu vaxt atəş açılır. Səsə gələn polisə bir neçə erməninin azərbaycanlı Ağarza Babayevi guya erməni əsgərinə atəş açdığına görə tutub polisə vermək istədiyini deyirlər. Polis protokol tərtib etmək üçün onu polis məntəqəsinə aparır. Ancaq ermənilər onları aparan faytonun uzaqlaşmasına imkan vermirlər, Ağarza Babayevi atəşə tuturlar. O, faytondan düşüb qaçmağa başlayır. "Parapet"də özlərini Ağarzaya çatdıran ermənilər onu qətlə yetirir və aradan çıxırlar. Çox keçmədən azərbaycanlılar Tatarski (indiki Əlimərdan bəy Topçubaşov) küçəsində bir erməni öldürürlər. Bir neçə saat sonra atəş səsləri bütün şəhəri bürüyür...

Bunlar hansısa filmin kadrları deyil, Azərbaycan tarixinin faciə dolu səhifələrindən biridir.

Yaxşılığa yamanlıq...

Ermənilərin xisləti belədir. Məskunlaşdıqları özgə torpaqlarında özlərini mülayim, işgüzar, sözbəxan göstəririlər. Elə ki, dövrənin gərđişi dönür, məkrli niyyətlərini bəlli edirlər, onlara yurdunda yer verənlərin, əl tutanların humanistliyinə qəddarlıqla, ədalətsizliklə cavab verirlər.

1905-ci ildə ermənilər iğtişaş, inqilab ab-havasını duyub gizli planlarını reallaşdırmaq üçün hərəkətə keçirlər. "Daşnaksütyun" təşkilatının üzvləri xüsusilə fəallaşırlar. Bu dəfə hədəflərində yalnız Osmanlı imperiyası yox, Çar Rusiyasının müstəmləkəsinə çevirdiyi bir sıra yerlər, əsasən, Azərbaycan torpaqları da vardı.

Ölkəmizin əksər bölgələri kimi Bakımıza da ermənilər sonradan gəlmişdilər. Bu fakt 1905-ci il fevralın əvvəllərində Bakı şəhəri və quberniyasında baş verən ilk erməni-azərbaycanlı qırğını təhqiq edən senator Kuzminskinin hesabatında öz əksini tapıb. O yazırdı: "Müsəlmanlar Bakı şəhərinin aborigen sakinləri, ermənilər isə buraya sonradan, xüsusilə neft sənayesinin intensiv inkişafından, yəni təxminən 1870-ci illərin əvvəllərindən gəlməyə başlamışlar. Onların kütləvi axını isə son 10-15 il ərzində xüsusilə artmışdır və hazırda onlar şəhər əhalisinin 18 faizini təşkil edirlər". Bakıya üz tutan ermənilərin burada tezliklə neft sənayesi, ticarət və bank işində iri kapitalistlərə çevrildiklərini də Kuzminski hesabatında qeyd edirdi.

1905-ci il fevralın 6-9-da baş vermiş hadisələr zamanı şəhərdə dükənlər, məktəblər, klublar bağlandı, fayton və konkalar işləmədi. Bakı qubernatoru knyaz M.A.Nakaşidze həmin il fevralın 25-də Qafqaz canişini və Rusiya Daxili İşlər Nazirliyi üçün hazırladığı geniş məruzədə göstərdi ki, fevralın 6-da gündüz saat 12-də şəhərin mərkəzində, erməni kilsəsinin yanında, "Parapet" deyilən yerdə varlı, nüfuzlu, şəhərdə çoxlu qohum-əqrəbası olan, Sabunçu kəndinin sakini və Bakıda yaşayan Ağarza Babayevi ermənilər qətlə yetirib. Müayinə edilərkən mərhumun bədənində odlu və soyuq silahların izi olub. Şəhərə onun meyitinin təhqir edildiyi, 200-ə yaxın yara vurulduğu barədə xəbərlər yayılıb. Ermənilərin bu qəddarlığı azərbaycanlıları sarsıdıb.

Şahidlərin ifadələri, ekspertiza rəyi nəticəsində hadisə zamanı Ağarza Babayevin tapançasından atəş açılmadığı sübuta yetirilib. Onu qanına qəltan edən erməni qatillər isə "tapılmayıb".

General M.Nakaşidze məruzəsində bildirirdi ki, fevralın 7-9-da Bakıda bu hadisələr zamanı tam olmayan məlumata görə, 231 nəfər ölüb, 179 nəfər yaralanıb. Məruzədə qeyd edilirdi ki, itki göstəriləndən çoxdur. Gizlədilən ölümlərin əksəriyyəti isə müsəlmanların idi. Onlar ölümlərini yarılmaması üçün gizlədirdilər.

Məruzədə fevralın 9-da qubernatorun iştirakı ilə azərbaycanlı və erməni nümayəndələrinin Bakı küçələrində sülh çağırışlarından sonra şəhərdə qırğının dayandırıldığı bildirilirdi. Qubernatorun məruzəsində ermənilərin çar hakimiyyət orqanları məmurlarını terrorla hədələyib özlərinə xidmətə cəlb etdikləri də açıqlanırdı.

Erməni terrorunun qurbanları...

1905-ci il mayın 11-də şəhərin mərkəzində erməni terrorçusu Dron atdığı bomba ilə qubernator M.Nakaşidzenin həyatına son qoydu. "Hnçak" partiyası üzvlərinin yaydığı vərəqədə M.Nakaşidze və başqaları erməni xalqının qatilləri adlandırıldı, onların bu səbəbdən öldürüldükləri bildirildi.

M.Nakaşidze qətlə yetirildiyi gün vitse-qubernator P.A.Liliyev Bakının müvəqqəti general-qubernatoruna məktubunda Bakı qubernatoru vəzifəsinin icrasına başladığını yazırdı.

General-leytenant S.A.Fadeyev 1905-ci il avqustun əvvəllərində Bakının müvəqqəti general-qubernatoru vəzifəsində knyaz İ.Amilaxorini əvəz etdi. Həmin il avqustun 20-dən Bakıda ikinci dəfə güclənən erməni-müsəlman qırğını sentyabrın ortalarında davam etdi. Bakı polismeysteri avqustun 28-də müvəqqəti Bakı general-qubernatoruna raportunda yazırdı: "Hamıya məlumdur ki, artıq çoxdandır Qafqazda erməni xalqının separatçılıq hərəkatı məqsədilə erməni inqilab komitəsi fəaliyyət göstərir və bu hərəkata, əsasən, millətin ziyalıları və fəhlələri rəhbərlik edirlər. Onlar hökumət əleyhinə bəyannamələr buraxaraq, orada Qafqazdakı bütün xalqları hökumətə qarşı mübarizədə birləşməyə çağırırlar. Bu komitə hökumətə qarşı nümayişlərin, təillərin, polisə və orduya qarşı silahlı müqavimətin təşkilatçısıdır. Bu cür hərəkatın qurbanları çoxlu yüksək rütbəli inzibati idarə işçiləri, Bakı qubernatoru knyaz Nakaşidze, Yelizavetpol vitse-qubernatoru, mülki müşavir Andreyev və bir çox başqaları olmuşlar".

Raportda qeyd olunduğu kimi, fevral hadisələrindən sonra azərbaycanlılarla ermənilər arasında gərginlik elə həddə çatdı ki, adi bəhanə belə, münaqişəni yenidən alovlandıra bilərdi. "Bəhanəni" isə ermənilər tezliklə yaratdılar. Polismeyster yazırdı ki, avqustun 20-də gündüz saat 5-də "Parapet"də erməni kilsəsinin yanında naməlum şəxs tərəfindən atəş açıldı. Bir neçə dəqiqədən sonra 4-cü polis sahəsi rayonunda balkonlardan, pəncərə və erməni evlərinin damlarından tüfəng və tapançalardan küçədən keçən müsəlmanlara güllə atıldı. Həmin yerə nisbətən uzaq küçələrdə də ermənilər azərbaycanlı məhəllələrinə, dükanlarına hücum edir, onları öldürür, dükanlarını talayırdılar.

Sülh danışıqlarına əməl etməyən ermənilərin növbəti fitnəkarlığı

1905-ci il sentyabrın 10-da ermənilər və azərbaycanlılar arasında barışıq yaratmaq məqsədilə Qafqaz canişini İ.İ.Vorontsov-Daşkov Bakıya gəldi. Onun rəhbərliyi ilə sentyabrın 14-də barışıq və sülh bərpa olundu. Həmin gün saat 12-də min nəfərdən çox azərbaycanlı və erməni qabaqcıl ziyalı və din xadimləri ilə barışıq üçün Duma meydanına getdilər.

1906-cı il fevralın 20-də Tiflisdə Qafqazın canişininin sarayında erməni-müsəlman münaqişəsini dayandırmaq, barışığa nail olmaq məqsədilə sülh konfransı keçirildi. Martın 7-dək davam edən konfransda müsəlman nümayəndələri Əhməd bəy Ağaoğlu (o vaxtlar Ağayev soyadı ilə tanınırdı), Əlimərdan bəy Topçubaşov, Ədil xan Ziyadxanov və başqaları Qafqazda törədilən qırğınların, terrorçuluğun təşkilatçı, icraçısı olan "Daşnaksütyun"un əsl məqsədini, rəsmi hökumət dairələrinin isə bu təşkilatın əməllərinə göz yumduğunu sübuta yetirdilər. Danışıqlar erməni-müsəlman barışıq komissiyasının yaradılması ilə nəticələndi. Ancaq barışıq uzun sürmədi. Çox keçmədi ki, erməni silahlı dəstələri yenidən qırğınlara başladılar.

Soydaşlarının ən məşəqqətli günlərində böyük millətpərvər, ictimai-siyasi xadim Əhməd bəy Ağaoğlu "Difai" təşkilatını yaratdı. Təşkilatın üzvləri böyük cəsarətlə, fədakarlıqla erməni terrorunun qarşısının alınması uğrunda mübarizə apardılar.

Əslində, ermənilərin törətdikləri faciələrin əsas təşkilatçısının "Daşnaksütyun"un mərkəzi komitəsi olması çar hökumətinə yaxşı məlum idi. Müvəqqəti Bakı general-qubernatoru dəftərxanasının məlumatında da bu məsələ vurğulanırdı. Erməni daşnaklarının qəddar əməllərinə çarizm müxtəlif səbəblərdən göz yumur, bununla da onlara meydan verirdi.

1905-ci il fevralın 6-da Bakıda bir azərbaycanlı ermənilərin amansızlıqla qətlə yetirmələri ilə başlanan, günlərlə şiddətlə davam edən erməni-müsəlman qırğınları çoxunun həyatına son qoydu. Ancaq bu torpağın sərvəti ilə varlanan erməni milyonçularının köməyinə arxalanan, Bakı nefti sayəsində bütün Cənubi Qafqazda böyük qüvvəyə çevriləcəklərinə, müsəlmanları silah gücünə qovub erməni dövləti yaradacağına inanən daşnaklar arzularına çatmadılar.